

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)

Оксана Гомотюк

ДУХОВНІСТЬ ЕЛІТИ КНЯЖОЇ ДОБИ: ОРІЄНТИРИ, ПОШУКИ, ЗДОБУТКИ

У контексті аналізу писемних пам'яток княжої доби окреслено інтелектуальні орієнтири тогочасного суспільства, визначено їх носіїв. Зроблено спробу довести наявність української національної ідеї у цей період та досліджено її сутність, шляхи реалізації. Підкреслено вплив Церкви на формування ідейних цінностей суспільства.

Ключові слова: князь, православна віра, духовність, Київська Русь, Галицько-Волинська держава.

Українська національна ідея, її генеза є наскрізною проблемою сучасного науково-інформаційного простору. Ретроспективний погляд на українську історію переконує у її доленосній ролі для консолідації суспільства, вагомості у контексті боротьби на поворотних етапах, зокрема у боротьбі з монголо-татарами, в часи Української національної революції XVII ст., розгортанні руху опору імперським та окупаційним режимам, в утвердженні національної ідентичності українців. Як засвідчує аналіз сучасної наукової та публіцистичної літератури й донині формулювання української національної ідеї належить до найбільш дискусійних теоретичних постулатів.

Кожне покоління висуває свій вектор дії, що базується на усвідомленні спільного минулого; усвідомленні майбутнього через особливу місію; чиннику соціальної дії, зумовленого усвідомленням спільного минулого та майбутнього. Національна ідея у внутрішньому вимірі спрямована на вирішення внутрішніх проблем нації (відродження національної культури, здобуття державності тощо) та у зовнішній площині, що визначає місце нації в розвитку людства або його частини. Національна ідея актуалізує визначальні прикмети народу, що заповнює свою «нішу» у світовому просторі. Недаремно І. Франко наголошував, що «ми мусимо навчитися чути себе українцями, ... поперед усього пізнати ту свою Україну, ... щоб ми розуміли всі прояви її життя...» [1, с. 443].

Так, національна ідея будь-якого народу ґрунтується на усвідомленій міфічній чи реальній його місії, дарованій людям певної землі Богом, нездоланною і невблаганною Долею, особливим, характерним лише даній національній території поєднанням просторових і часових чинників. Докладніше історичні та природні передумови місії української нації розглянуті проф. Л. Масляком [2, с. 75–79]. Як підкреслював академік П. Кононенко, національна ідея є не варіантом світогляду чи ідеології, а аналогом буття і самосвідомості нації в усій її генезисній часово-просторовій перспективі, тобто – у всій повноті її якісної та кількісної, змістової і формальної категоріальності [3, с. 9]. Ідея не просто відображає світ, а й містить у собі прагнення, хотіння, бажання, суб'єктивну мету, спрямовану на перетворення наявної дійсності. В. Лісовий [4, с. 453–479] закликає до обговорення конкретних шляхів й засобів самоутвердження нації, оскільки без збереження своєї самобутньої культури нація втрачає своє обличчя.

Історичні відомості про наше минуле дають можливість реставрувати генезис та розвиток української національної ідеї, її реалізацію, що актуалізує означену проблематику. По-друге, вивчення минулого не тільки збагачує знання про нього, але й допомагає формувати спеціалістів-гуманітаріїв, виховувати національно-патріотичні почуття сучасного покоління. Оскільки у системи освіти, через те вона і система, є знакова місія – зберегти і примножити інтелектуальний, культурний, духовний потенціал нації, формувати патріотизм, національну гордість, то викладання гуманітарних предметів передбачає націєтворчу функцію, а особливо, коли йдеться про майбутніх економістів, фінансистів, які зобов'язані керуватися у своїх діях державницьким мисленням. По-третє, навколо подій середньовічної історії точиться запекла політична боротьба між патріотичними силами і проросійським середовищем щодо походження княжої держави, права успадкування її духовної та матеріальної культури.

Мета дослідження полягає у доведенні наявності української національної ідеї у добу Київської Русі та Галицько-Волинської держави та шляхів її реалізації.

Для початку слід з'ясувати чи була національна ідеї у русько-української спільноти та шляхи і здобутки в її реалізації на підставі наявних пам'яток.

У контексті нарощування наукових знань Київської Русі, Галицько-Волинської держави, що презентують форматування національної ідеї варто виокремити її вплив на програму

державотворення. Зміни у формі – піднесення і розквіт Київської Русі, що розпочалися за Володимира Великого, розширення її території до 800 тис. км², розвиток архітектурного будівництва, викликали якісні позитивні характеристики змістового наповнення освітнього процесу, потребу появи нових галузей знань: української літератури, мови, філософії, богослов'я, історії, культурології, права, математики, географії, етнографії, біології, медицини, астрономії та ін. Прийняття християнства державною релігією виводило Руську державу до європейського співтовариства, давало можливість нових дипломатичних контактів. У такий спосіб руська інтелектуальна еліта долучалася до знань, поширених у Візантії – творів Піфагора, Сократа, Платона, Демокрита, Аристотеля, Епікура та інших мислителів Давньої Греції та Риму. Уривки з тих творів входили до складу численних збірників під назвою «Пчела». У Русі були відомі натурфілософські твори християнських авторів Іоанна Дамаскина, Георгія Писиди, Козьми Індикоплова та ін.

Аналіз тогочасного інтелектуального надбання підтверджує наявність самобутньої наукової традиції, яка розвивалася у тісному зв'язку із християнським світом, вносила у духовну скарбницю людства ідеали гуманізму, демократизму. Попри відмінні літературні спрямування, художньо-естетичні уподобання, сприйняття дійсності, об'єднуючою ідеєю інтелектуалів стало визначення місця і ролі україно-руської спільноти, її держави у тогочасному світі. Ця теза є домінуючою у різноманітних творах: повчаннях, посланнях, моліннях, житіях, проповідях, літописах. Окрім цього виразно простежується адаптованість історіософських роздумів до практики життя. Як зазначав В. Горський, якщо у західноєвропейській культурі здебільшого реалізується «платонівсько-аристотелівська» лінія філософії, яка передбачає прагнення до істини, незалежної від людини і людства, то в киево-руській культурі переважає «александрійсько-біблійна», яка орієнтується не так на здобуття безсторонньої істини, як правди, що будується як драма людського життя. «Любомудр»-філософ ідентифікує себе як факт в середині буття. Філософські висновки є наслідком пошуку сенсу життя. Центральним завданням теоретичних роздумів був аналіз земних проблем, можливість їх вирішення особистим прикладом [5, с. 23].

Носіями нових знань стали князі, оскільки відомими є факти особливого поцінування Ярославом Мудрим книжної мудрості, що проявлялося у заснуванні однієї із найбільших у Європі бібліотеки у Софії Київській, («і до книг був прихильний, читав часто і вдень, і вночі, і зібрав писців много, і перекладали вони із грецької на словенську і Письмо» [6, с.177]. Це ж стосується його наступників князів Святослава та Всеволода. Означену місію виконували й галицькі князі Ярослав Осмомисл, Данило Романович та ін. Окрім князів, формуванню наукових знань сприяли ченці, літописці, книжники, учителі, оратори-проповідники, перекладачі. Україна може гордитися такими репрезантами інтелектуальної еліти як Іларіон Київський, Нестор-літописець, Данило Заточник, Кирило Туровський, Клим Смолятич, Сильвестр, Никон Великий та ін.

За формою сучасні дослідники виокремлюють три осередки книжної мудрості, правда, за змістом їх без перебільшення можна назвати українознавчими осередками, де нарощувалися наукові знання, формувалися перші візії української національної ідеї, кристалізувався науковий світогляд. До першого відносять книжників оточення Ярослава Мудрого – Ярослав Мудрий, Іларіон, Григорій, Данило Заточник, Лука Жидята, Яків Мономах, Іоан, Нестор, поет Янь, Данило Ігумен, Клим Смолятич. Прикметною рисою осередку стало розуміння дійсності у тісному тандемі світського та релігійного, що створювало унікальний синтез релігії, суспільно-політичного, соціокультурного життя [7, с. 63]. Визначальною рисою другого – стало історико-релігійне спрямування, захист церковної ідеології, увиразнення характерних рис православ'я на відміну від католицизму, що оформилося у діяльності книжників Києво-Печерського монастиря: Феодосій Печерський, Нестор, Кирило Турівський. Книжники третього осередку – Михайлівського Видубицького монастиря – ігумен Мойсей, Володимир Мономах, Сильвестр ревно захищали ідеологію Мономаховичів. Після занепаду Київської Русі літописні, книжні, наукові традиції продовжувалися у Галицько-Волинській державі.

Орієнтація Ярослава Мудрого на династичні зв'язки із західним бомондом, що презентував католицьку Європу, свідчили про нові штрихи та вектори державотворчої діяльності. Це виразно простежується у заснуванні нового осередку – Києво-Печерського монастиря та призначенні митрополитом русина Іларіона. Прозахідна політика кореспондується із ідеями західного римського права, проведеного у «Правді Руській» – знаковій пам'ятці правової, суспільно-політичної, наукової думки українського суспільства раннього середньовіччя. Важливим моментом упорядкування внутрішнього життя держави стала систематизація існуючих та видання нових законів, де замість колишньої кровної помсти запроваджено право закону, а кожна стаття утверджувала верховенство гуманізму та демократизму. «Статут Великого князя Ярослава» наголошував: «горе тому, хто оправдує нечестивого заради мзди і від правдивого правду віднімає, бо Бог, який дає нам владу, піддає суду ваші діла і помисли ваші перевірить, оскільки ви є слугами царства його» [8, с. 106];

«кому мало дано, з того менше спитають, а кому багато дано, з того і багато спитають, окрім тих, хто з великим терпінням встановив правду, утвердив істину». Ці думки, що є надзвичайно актуальними для сьогоденного суспільства, стали визначальними при укладанні «Правди Руської», свідчили про глибокий демократизм руської спільноти, що не знищився упродовж багатьох віків, а ще більше закріплювалися вічеві традиції у наступному козацькому демократичному устрою. Розгляд конкретних соціально-побутових ситуацій створював умови для торжества приватної власності, захисту провідних соціальних верств, закріплював структурованість суспільства, був спробою узаконення князівської влади над руською спільнотою. У той же час, домінування князя в управлінській системі Київської Русі, синтез усіх гілок влади в одній особі сприяло консолідації суспільства.

Якщо «Руська Правда» стояла біля витоків історико-правової думки, то «Слово про закон і благодать» (між 1037–1050 рр.) Митрополита Іларіона свідчило не лише форматування історичних, правових традицій української науки, але й розпочинало глибокі філософські роздуми над законом, благодаттю, совістю, свободою вибору, національною ідеєю. В. Горський справедливо назвав його першою пам'яткою давньокиївської філософської думки [9, с. 357]. Високомистецька проповідь логічно вибудовувалася у взаємодоповнюючих частинах – релігійна проблематика, богословська тематика у контексті розвитку суспільства, історична – у рецепції народ, князь та власне молитва за землю руську. У площині міркувань над біблійними сюжетами, характерними рисами періоду Старого та Нового заповіту, автор «Слова ...» утверджує позитиви християнізації Русі, наголошуючи при цьому, що сам князь Володимир Великий «запалав духом, щоб самому християнином і всій землі його стати» [10, с. 124]. Твір дає нащадкам інформацію про шлях запровадження християнства на Русі, при цьому особливо актуалізується постать князя Володимира – тричі автор звертається до князя, проводить паралелі у світовій історії, виокремлюючи значення Петра і Павла для Риму, Івана Богослова для Азії, Фоми для Індії, Марка для Єгипту. Такі паралелі наводили на думку на можливість канонізації Володимира-Хрестителя, його названо «учителем» і «наставником благовір'я», постать презентувала високі моральні чесноти «у правду зодягнений, міццю підперезаний, в істину взутий, розумом увінчаний і благодійністю, як гривною і прикрасами золотими» красується [10, с. 129].

Мислитель, дотримуючись ідеї спадковості, наступності історичного процесу, відводить належне місце у руській історії як Володимирі Великому, так і його наступнику Ярославу Мудрому, котрий продовжує розпочате, примножує славу і велич, як Соломон після Давида. На підставі компаративного аналізу «закону і милості», Старого і Нового Заповіту, вміло поєднуючи світське і релігійне, автор поціновує високі моральні та християнські чесноти як для пересічного русича, так і для державної політики Руської землі, «яку знають і до якої прислухаються по всіх чотирьох кінцях землі» [10, с. 124].

Митрополит бачив за історією Київської Русі цілісний процес, розуміючи наступність основних етапів. Знакові події минулого пов'язані із перед християнським періодом, християнізацією Русі та очікування Божого суду. Прикметно, що твір засвідчує рівноправність Київської держави у тогочасному співтоваристві. Саме Іларіон, як зауважує В. Горський один із перших висловлює історіософські роздуми про місце історії Русі у світі, його «Слово» набуває значення прообразу, на який спирається подальша традиція вітчизняної культури, принаймні до XVIII ст. [9, с. 358].

Автор проповіді володіє належним літературним умінням, вживає яскравих порівнянь, що увиразнює головні думки релігійно-політичного твору. Читачі мають нагоду зрозуміти важливість суцільних проблем державотворення, головна із яких лежить у площині захисту історії, народу, держави, а Київська Русь постає у єдності землі, народу, князівських очільників. Так, завершується проповідь «Молитвою до Бога усієї землі нашої». Митрополит в очікуванні страшного суду, наполегливо просить у Всевишнього за свою країну: «тих, що йдуть раттю, прожени, мир утверди, ворожі країни усмири, голод поверни в достаток, князями нашими постраши сусідні країни, боярам пошли мудрості, городи умнож, церкву твою плекай, багатство своє бережи. Мужів, і жон їхніх, і дітей спаси» [10, с. 131]. Зрозуміло, що це не лише прохання, а програма державотворення, основні засади якого будуються на християнських та моральних чеснотах, повазі до руського народу, його землі з центром у Києві. Таким чином, національна ідея базувалася на утвердженні величі Київської Русі, визначення за нею рівноправного місця у тогочасному світі.

Однією із провідних форм нарощування знань про минуле княжої держави були літописи, зміст яких дає уявлення про філософське розуміння тогочасної дійсності, бачення історичного процесу, політичні уподобання та ерудицію духовної еліти. Ці найдавніші пам'ятки писемності були відомі ще у IX ст., тому дають змогу простежити події ранньої Київської держави, донині слугуючи джерелознавчої базою для українознавства.

Давньоукраїнські літописи представлені в Лаврентіївському, Радзивіллівському, Іпатіївському зводах. Київський літопис склав основу Іпатіївського літописного зводу і включає інформацію

близько 80 років. На тлі феодальної роздробленості актуалізовано проблему захисту Руської землі, а відтак воєнну проблематику. Тому до складу літопису увійшла «Воїнська повість про князя Ізяслава», «Літописне оповідання про похід Ігоря на половців року 1185», «Слово про побудову Видубицької стіни», «Слово про похід Ігорів». Серед центральних тем провідне місце зайняло відображення боротьби за київський стіл князя Ізяслава, нащадка, внука [11, с. 329] князя Володимира, упродовж 1146–1154 рр. Автору літопису вдалося скласти детальну хронологію подій, починаючи із 25 березня 1151 р. по 8 квітня (Великдень) 1151 р., коли князь Ізяслав став повноправним господарем київської землі, хоча неодноразово у контекст подій вплетено вбивство князя Ігоря киянами. Написана у традиціях середньовічної лицарської літератури повість викликає повагу до руського воїна, який відчуває відповідальність за своє оточення і військо. «Ви за мною вийшли есте з Руської землі, своїх сіл і своїх дібр лишившись. І я також своєї дідизни й отчизни не можу зректись. Тож або голову я свою зложу, або ж отчину свою добуду і все ваше добро» [11, с. 334] – переконливо заявив князь Ізяслав. Ідея Руської землі, ідея киевоцентризму, ідеє єдності князівств у боротьбі за спільний інтерес, культивована представниками тогочасної провідної еліти, навколо яких зуміли об'єднувати тогочасне суспільство, викликає шану і повагу.

Важливо, що патріотичні вчинки освячувалися і підтримувалися церквою, духовенством, та й князі, й дружинники вкотре засвідчували відданість християнству. «І так, В'ячеслав, і Ізяслав, і Ростислав, воздавши хвалу богові, і його пречистій матері, і силі животворящего хреста, з честю і похвалою великою рушили до Києва» [11, с. 349]. Автору літопису вдалося передати провідні ідеї тогочасного суспільства. Так, Софіївський собор залишався символом світла християнського вчення, тому князі просили благословення та поклонялися йому. Висока духовність руського суспільства, його еліти є прикладом для сучасного суспільства.

До Лаврентіївського зводу увійшла «Повість врем'яних літ», укладена на початку XII ст. за авторства печерського ченця Нестора. Твір надійшов у наступних редакціях ігумена Видубицького монастиря Сильвестра та невідомого автора. До «Повісті ...» входили такі структурні частини як «...Кожному народу є спільний писаний закон...», «...Встановити мир і укласти договір...», «Воїнська повість про князя Святослава», «Дискусія про віру і прийняття християнства князем Володимиром», «Заповіт Ярослава Мудрого», «Слово похвальне книзі» та ін. Кожна із частин доносила свою думку. Якщо у частині «...Кожному народу є спільний писаний закон...» ознайомлювали із звичаями та традиціями інших культур, у той же час читач впевнювався у правильному християнському виборі, то «Заповіт Ярослава Мудрого» наголошував на негативних наслідках міжусобиць, а тому запроваджувався розподіл влади між синами. Використав Нестор чимало іноземних джерел, уривки з творів візантійських авторів: «Хроніки» Георгія Амартола, «Життя» Василя Нового, біблійних книг. Аргументованості літопису додають офіційні державні документи – договори Русі з греками.

«Повість...» презентує розуміння тогочасною провідною верствою знакових аспектів та подій державотворення, пов'язаних із потребою встановлення мирних стосунків із Візантією, оскільки русько-візантійський вектор був головним у зовнішній політиці; із належною військовою доктриною; із проблемою збереження і поширення християнської віри; культурної розбудови країни. Літописець вправно відтворює погляди тогочасних науковців на розселення слов'ян, на час заснування Київської держави, заслуги князів Олега, Ігоря, Святослава, Володимира, Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха.

Відзначимо, що літопис проводить паралелі із подіями світової історії, зроблено спроби аналізу причин християнізації Русі, оцінку ключових політичних гравців, що дозволяє вести мову про новий етап розвитку наукових знань, формування історичної свідомості, початком систематичної фіксації результатів діяльності. Варто акцентувати увагу на ерудицію тогочасних інтелектуалів, які були знайомі із провідними творами середньовіччя, недарма ж окрема частина присвячена оді книзі, адже «книжність» була серед важливих чеснот суспільства, яке усвідомлювало, що «книги вказують нам і навчають нас, як іти шляхом покаєння» [7, с. 177].

Вагомо, що літописи формували виховний ідеал тогочасної спільноти, що стало невід'ємною рисою українознавства. Це простежується як у заклик любити книгу – «джерело мудрості», «бездонну глибину» [7, с. 177], так і потребою захисту країни – «... не посоромимо землі Руської, а ляжемо тут кістками» [7, с. 155]. Для становлення системи поглядів на українське буття важило розуміння тогочасною духовною елітою засадничих ідей, пов'язаних із усвідомленням єдності руської землі, її величі, причетності до «роду руського» [7, с. 143], що проходить червоною ниткою крізь основні пам'ятки середньовічної християнської держави.

До вершин історико-філософської думки відносимо «Кієво-Печерський патерик», складовими якого стали «Слово про перших чорноризців печерських», «Житіє Феодосія ігумена Печерського», підготовлене Нестором. Житіє стало новим жанром давньоруської літератури наприкінці XI ст. Написане у 80-х рр. XI ст. «Житіє...» започатковує жанр біографістики в історичній думці, вміло

поєднуючи світові традиції написання подібних творів із специфікою національного характеру. Автору вдалося сформулювати зразковий приклад служіння Богу і Церкві, поєднуючи християнські та моральні чесноти, утверджуючи церковну інтелігенцію у суспільстві. Підтримується ідея розуміння між церквою та князівською владою, адже «найбільше любив блаженного христоролюбивий князь Ізяслав, що сидів тоді на престолі батька свого і часто кликав його до себе, багато разів і сам приходив до нього і, наситившись духовними бесідами, повертався» [12, с. 215]. Образ руського чернецтва презентує ще одну важливу рису поведінки, що мали би стати зразком для спільноти – надзвичайну смиренність і працелюбство, неодноразово підкреслюючи це у біографії Феодосія – «ще і в пекарню часто ходив і з пекарями з великою радістю тісто вимішував...» та ін. [12, с. 217].

Сам Феодосій був автором достойних творів на релігійну тематику, що ревно стояли на захисті православної віри, форматуючи українську національну ідею на захист православної віри. Незалежність православної віри символізувало незалежність держави, оскільки у середньовічній Європі церква була основним фундаментом державної конструкції. Його життя стало зразком високого служіння церкві, у неповні двадцять п'ять років ставши священником, згодом ігуменом Печерського монастиря, був проводирем чернецтва. Твори Феодосія «Послання преподобного Феодосія», «Повчання преподобного Феодосія», «Повчання прп. Феодосія Печерського на Велику Чотиридесятницю», введені до наукового обігу у 40–50-х рр. XIX ст., об'єднані захистом православної церкви від католицизму. «Тому слід цуратися віри латинської, ні звичаїв їхніх дотримуватися...», наголошував Феодосій [12, с. 180]. Можна констатувати, що ідея української нації, презентована його поколінням, яке жило в умовах розвитку та утвердження церковно-аскетичного напрямку додала нових штрихів до розуміння розбудови, могутності та величі Руської землі на основі православ'я.

Ідея турботи про Церкву виразно простежується у творчості відомого політичного діяча, мислителя Володимира Мономаха. Його праці «Грамматика до Олега Святославовича», «Молитва», «Повчання» істотно впливали на формування історичної, філософської думки і стали віддзеркаленням поглядів князівської знаті першої третини XII ст. Досвід життєвого шляху Володимира Мономаха дозволив визначити три важливих чесноти для нащадків: покаєння, сльози, милостиня [13, с. 264]. Володимир Мономах закликав до підтримки убогих, бідних, вдів з метою спасіння своїх душ. Формулою добродісного життя стала пошана до старшого покоління як до отця, а до «молодих – як братів», не лінуватися, навчатися, «як батько мій, дома сидючи, вивчив п'ять мов [13, с. 265–266]. Сила князівської влади базувалася на духовній та світській мудрості. Окрім цього добродісність князя має виразно «сердечний» характер, оскільки «Повчання» супроводжується апеляцією до «серця і душі» нащадків, що сигналізувало про позиціонування «філософії серця» в українській ментальності.

Князь виступав адептом заповіді захисту слабшого, що очевидно імпонувало йому як особистості, так і було вимогою часу з огляду на потребу закріплення недоторканості уділів та їх автономності. Кожна епоха додавала своє розуміння ідеї нації, що перебувало у прямій залежності від завдань часу. Так, період Володимира Мономаха додав до усвідомлення спільності походження й спільності минулого – «ми роду руського», «землі руської», потреби захисту православної віри і розбудови держави, ідею єдності Русі. Тому автор «Повчання» категорично відмовляється «приєднатися до братів», «вигнати Ростиславовичів», «і волость їхню відібрати» [13, с. 262].

Ідея єдності стала визначальною у пам'ятці давньоукраїнської культури, літератури, історичної думки – «Слові о полку Ігоревім», написаного не пізніше 1187 р. [14, с.6]. Твір побудований на реальних подіях української історії – поході новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців 1185 р., частково нагадуючи інформацію про цей похід, поміщену в Іпатіївському зводі за 1185 р. В умовах політичної роздробленості (за сто років, з 1146–1246 рр., київський стіл переходив 46 разів до різних представників князівських династій) національна ідея набуває нового звучання – об'єднання зусиль провідної верстви проти внутрішньої ворожнечі, що особливо актуалізувалося в умовах зовнішньої агресії.

Цей знаменитий твір знайдено графом Мусінім-Пушкіним у монастирі на Московщині та оприлюднено у 1800 р. Згідно задуму, пам'ятку поділено на декілька частин. Перша демонструє язичницькі впливи на світогляд русичів – віра у сонячне затемнення, зловісні прикмети та ін. Та новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича це не зупиняє, як і його сина та племінника. Перший бій завершився перемогою, але другий мав неочікуваний результат через зраду і втечу наближених до князя осіб. У другій частині присутній заклик князів до єдності та помсти ворогам устами київського князя Святослава. Плач Ярославни, дружини Ігоря ще більше напружує ситуацію. У загальну канву логічно вписується одна із головних ідей: неможливість одноосібно подолати ворога. Автор «Слова ...» добре обізнаний з історією українського народу, що дозволяє йому наводити приклади із князювання 30 осіб із детальним аналізом їх внеску у руське

державотворення. Таким чином, твір є відображенням того рівня історичних знань, що були характерними для руських інтелектуалів XII ст., засвідчив поєднання християнських цінностей та язичницьких уявлень й слугував декларацією державницької платформи провідної верстви, яка зрозуміла значення єдності для існування Русі-України.

Національну ідею як ідею єдності Русі, незалежності руської Церкви та самостійності держави декларовано у єдиному творі письменника, церковного та суспільно-політичного діяча Кліма Смолятича «Посланні, написаному Климом, митрополитом руським, священнику Фомі I розтлумачене Афанасієм-ченцем». Клима Смолятич завдяки підтримці київського князя Ізяслава у 1147 р. став митрополитом Русі, другим після Іларіона русичем-митрополитом.

У формі дискусії між Климом та Фомою про тлумачення Святого Письма розгорнуто роздуми про послідовні етапи розвитку людства «закон», «благодать», «істину». Автор реконструював античні твори Гомера та Платона, проявив глибокі знання Євангелія, акцентуючи увагу не лише на глибоко релігійних справах, але й звернувся до політичних сторінок, пов'язаних із постаттю улюбленого князя Ізяслава. На тлі міжусобної боротьби за київський престол руська еліта зуміла сконцентрувати зусилля на богословських питаннях.

Ораторська література презентована працями не лише Кліма Смолятича, Луки Жидяти, але й Кирила Туровського. Кирило Туровський був єпископом з ініціативи турівського князя Юрія Ярославовича. Історичним фоном його твору «Причта про людську душу, і про тіло і про порушення Божої Заповіді, і про воскресіння тіла людського, і про страшний суд, і про муки» стало загострення між князівських суперечок, а відтак пов'язано із діяльністю володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського, що прагнув унезалежнення від Києва. Глибокі роздуми про філософію життя, смиренність, законпослушність, слідування Божим заповідям розгортаються на фоні притчі про сліпого і кульгавого як тандему духовного і тілесного у людському житті. Як зазначають дослідники, притча сповідувала ідею наявності власної церковної ієрархії, незалежної від Візантії, що створювало б додаткові позитиви існування незалежної і політично стабільної Руської держави [6, с. 89]. Таким чином, українська національна ідея отримала нові штрихи у контексті не лише захисту православної віри, але й позиціонування її автокефальності.

Ідея Руської землі виразно окреслюється у епічних творах, що також містять історичний компонент українознавчих знань. До них відносимо «Слово про погибель руської землі», що було складовою великого твору, написаного в умовах боротьби з монголо-татарами. Хоча твір не дійшов до нас у повному обсязі, але на підставі уривку зрозумілі почуття автора, який усвідомлює велич Руської землі, що підкреслено описом її кордонів та утвердженням могутності у стосунках із половцями, угорцями, шведами, норвежцями, візантіяцями та ін., наповненої «...садами монастирськими і будовами церковними, князями грізними і боярами чесними – вельможами численними, Всього єси наповнена, земля Руськая, о правовірна віра християнська!» [15, с. 424].

Руську землю як цілісність оспівано у пам'ятках періоду Галицько-Волинської держави. Продовжувалася літописна традиція, що вилілася у формі Галицько-Волинського літопису як логічного продовження Київського літопису. Інформацію про події галицько-волинської історії, а найбільше українсько-польські та українсько-угорські стосунки знаходимо у структурі Київського літопису, зокрема повісті про князя Ізяслава. «Повість про осліплення Василька» – теребовлянського князя Василька Ростиславовича у 1097 р. волинським князем Давидом Ігоровичем – увійшла до складу «Повісті врем'яних літ». Сегментація подій галицько-волинської історії у загальноруську канву, що презентували пам'ятки середньовіччя, цілком відповідали подіям реальної історії, де образ «галицько-волинського князівства» структуровано у Київську Русь, що згодом став її логічним продовжувачем, відновлюючи традиції державотворення на західноукраїнських землях. Утворення об'єднаної Галицько-Волинської держави з центром у Галичі було подією великої історичної ваги, оскільки сформувався міцний політичний організм, що мав продовжити державницьку традицію Київської Русі. Оволодівши значною частиною давньоруської спадщини, нова держава за розмірами своїх володінь не поступалася Священній Римській імперії.

Як і у період Київської Русі, Церква залишалася провідником національної ідеї, виступала на захист державності, впливала на розвиток наукової думки, але й у її векторі діяльності спостерігаємо певне розширення контактів у західному напрямку. Це особливо проявилось у період державотворчої діяльності Данила Галицького, його наступників, що контактували з Римом.

Наукові традиції у формі літописів продовжуються у Галицько-Волинській державі. Галицько-Волинський літопис, підготовлений у XIII ст., присвячений подіям 1201–1292 рр. Його складовими частинами стали правові документи – акти, грамоти; уривки з історичних творів, воєнні повісті, епізоди з інших літописів, донесення послів, візантійський хронограф, хроніки Георгія Амартола, «Олександрія». Використання широкої джерельної бази, елементи аналізу історичних подій свідчили про вищий рівень розвитку наукових знань. Оскільки літопис розпочинається 1201 р., то зрозуміло, що основна увага зосереджена на постаті сина Романа Мстиславовича – Данилі

Галицькому, нелегкому шляху до князівського столу, укріпленню держави, боротьбі з монголо-татарами. Друга частина літопису проводить опис з елементами аналізу князювання Василька Романовича, сина Володимира та Мстислава Даниловича на теренах Волині.

Ідея єдності Руської землі є провідною у цей період також. Тому галицькі літописці з повагою і шаную змальовують портрет Романа Мстиславовича, який зумів зібрати «докупи» руські землі. Володаря, нащадка роду Мономаховичів, величали «великим князем», «царем», «самодержцем всея Русі». Традиції наступності українського буття, спадковості поколінь, що формували національну пам'ять, майстерно передано через постать Романа Мстиславовича, який мужньо вів боротьбу із половецьким степом. Така увага літописців до військових подій була даниною часу з однієї сторони, а з іншої спонукала до роздумів про роль зовнішнього фактору в українській історії, що особливо актуалізовано за правління Данила Галицького у контексті боротьби з монголо-татарами.

У творі оспівуються подвиги Данила Галицького, прославляються його мужність і мудрість. Він – захисник рідної землі, дипломат і будівничий. Літописець оправдовує політику щодо галицького боярства, що не завжди займала конструктивну позицію. Цілісність держави була запорукою успішної боротьби із монголо-татарами, польськими, угорськими, литовським завойовниками. Цілеспрямована внутрішня і зовнішня політика, що оспівана літописцем, дозволила об'єднати усю Південно-Західну Русь, узалежнити Київ, адже у свідомості еліти володіння Києвом давало «права» на володіння всією Руссю.

Галицько-Волинський літопис ширше, аніж пам'ятки попередньої доби розмірковує над походженням князівської влади, стосунки князя із провідною верствою, у даному випадку – галицьким боярством, розподілу повноважень між двома владними угрупованнями. Це дозволяє розуміти як обстоювання авторитету князівської влади, що мало би бути запорукою внутрішньої та зовнішньої стабільності держави, яка без всяких сумнівів є спадкоємицею Київської Русі.

Як і образ київських князів, так і галицько-волинських, презентував найбільші чесноти суспільства. Автор Волинського літопису, особливий поціновувач книжної мудрості, величав Володимира Васильовича «філософом», «книжником». Князь підтримував освіту, був меценатом монастирів, чимало книг переписав власноруч.

Таким чином, аналіз писемних пам'яток періоду Київської Русі та Галицько-Волинської держави засвідчує присутність національної ідеї серед провідної верстви. Об'єднуючою ідеєю інтелектуалів середньовічної доби стала ідея приналежності до руської землі, її єдності на православних засадах, що згодом пройде червоною ниткою через устремління еліти литовсько-польського періоду, увиразниться у козацьку добу. Прикметною особливістю середньовічних знань була їх релігійна спрямованість, що конкретизувало вплив церкви на суспільно-політичні реалії, моральні та ідейні устої суспільства.

Список використаних джерел

1. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко / Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / [Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 435–446.
2. Масляк Л. Місія української нації й українська національна ідея / Л. Масляк // Українознавство. – 2003. Ч. 2–3(7–8). – С. 75–79.
3. Кононенко П. П. Українська національна ідея. Проблеми методології / П. П. Кононенко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства [за заг. ред. П. П. Кононенка]. – К.: Укр. агентство інформації та друку, 2008. Т. XIX. – С. 7–24.
4. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? / В. Лісовий / Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / [Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2006. – 684 с.
5. Горський В. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начале XII вв. / В. Горский. – К., 1988.
6. Сліпушко О. Кисворуська держава: Суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X – середина XIV століть) / О. Сліпушко // Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т.І. Кисворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 60–106.
7. Повість врем'яних літ / Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т.І. Кисворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 142–179.
8. Статут великого князя Ярослава // Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т.І. Кисворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 106–107.
9. Павленко Ю. Цивілізаційна природа України та глобальні протиріччя сучасного світу / Ю. Павленко // Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти / Нац. ун-т «Киево-

Могілянська акад.»; Упор.: О. Вдовина, Ю. Завгородній. – К.: Вид. дім «Києво-Могілянська академія», 2006. – С. 357–374. 10. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать // Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах /редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т.І. Київоруська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С.114–134. 11. Київський літопис // Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах /редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т.І. Київоруська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С.329–382. 12. Нестор. Житіє преподобного отця нашого Феодосія, ігумена печерського // Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т.І. Київоруська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 198–241. 13. Володимир Мономах. Повчання // Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І.М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т.І. Київоруська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 262–271. 14. Павличко Д. Українська національна ідея: Інавгурац. Лекція почес. професора Нац. ун-ту «Києво-Могілян. акад.», 1 верес., 2002 р. / Д. Павличко. – К: Вид.дім «КМ Академія», 2002. – 58 с. 15. Воїнська повість про Данила Галицького // Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у десяти томах / редкол.: І. М. Дзюба та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т. І. Київоруська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.) / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко. – 2009. – С. 424–426.

Оксана Гомотюк

ДУХОВНОСТЬ ЭЛИТЫ КНЯЖЕСТВА: ОРИЕНТИРЫ, ПОИСКИ, ДОСТИЖЕНИЯ

В контексте анализа письменных памятников княжества обозначены интеллектуальные ориентиры тогдашнего общества, определены их носители. Сделана попытка доказать наличие украинской национальной идеи в этот период и исследованы ее сущность, пути реализации. Подчеркнуто влияние церкви на формирование идейных ценностей общества.

Ключевые слова: князь, православная вера, духовность, Киевская Русь, Галицко-Волынское государство.

Oksana Homotuk

SPIRITUALITY OF THE ELITE IN THE PERIOD OF PRINCES: REFERENCE-POINTS, SEARCHES, ACHIEVEMENTS

On the background of general conformities to law of becoming of scientific knowledges in dark ages the presence of the Ukrainian national idea is well-proven in princely days and its essence, ways of realization, is analyzed. The influence of church on forming of ideological aims of society is underlined.

Key words: prince, orthodox faith, spirituality, Kiev Rus, Galycko-Volynska state.